

М. П. Чабан

**Січеславці
в Центральній
Раді**

2000

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет

Микола Чабан

***Січеславці
в Центральній Раді***

Навчальне видання

Дніпропетровськ
РВВ ДНУ
2000

ББК – 63.3(2)

Ч 12

Рецензент: д-р іст. наук, проф. В.В.Іваненко

Чабан М.П.

Ч 12 Січеславці в Центральній Раді: Навч. вид.- Д.: РВВ ДНУ,
2000.- 36 с.

На основі розсекречених архівних матеріалів вперше подано замовчувані сторінки діяльності земляків-січеславців, котрі входили до складу Центральної Ради за часів УНР.

Розраховане на студентів Дніпропетровського національного університету як довідкове видання до спецкурсу “Українознавство”, а також на тих, кому не байдужа історія рідного краю.

Дод. план 2000

Навчальне видання

Микола Петрович Чабан
СІЧЕСЛАВЦІ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ

Редактор М.О.Долгов

Підписано до друку 24.11.2000. Формат 60x84/16
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9. Ум. фарбо-відб. 1,9.
Обл.-вид. арк. 2,5. Тираж 300 пр. Зам. № 2374.

РВВ ДНУ, пр. Гагаріна,72, м.Дніпропетровськ-10, 49050, МСП.
Друкарня ДНУ, вул.Наукова, 5, м.Дніпропетровськ, 49050

© Чабан М.П., 2000

З думкою про патріотів-земляків

Перед нами – перша спроба зібрати воєдино біографічні відомості про катеринославців-членів Центральної Ради. Автор цього видання двадцять років тому закінчив Дніпропетровський університет, за освітою – філолог, за професією – журналіст, за покликанням – дослідник минулого нашого краю, його незаслужено забутих і замовчуваних постатей. Саме таким посталям нашого минулого присвячені книжки Миколи Чабана “Вічний хрест на грудях землі” (1993) та “Січеслав у серці” (1994). За останню, до речі, його нагороджено Почесним дипломом ім.Яворницького. Він також упорядкував збірник “Сучасники про Яворницького” (1995), а разом із сином поета Анатолієм – спадщину розстріляного нацистами криворізького поета Михайла Пронченка “Кобза”. Збірка творів і спогадів про поета вийшла теж 1995 р.

Крім того, М.Чабан упорядкував збірку вибраних літературно-критичних статей іншого нашого земляка, професора Катеринославського інституту народної освіти (згодом – університету) Петра Олександровича Єфремова, засудженого, як і його старший брат академік Сергій Єфремов, 1930 р. у справі “Спільки визволення України”. З ініціативи Миколи Чабана, з його передмовою вийшов упорядкований ним у видавництві Дніпропетровського університету історичний нарис Павла Козаря “Лоцмани Дніпрових порогів” (1996), який не перевидавався з 1929 р. Павло Козар – один із учнів Дмитра Яворницького, учасник Дніпрельстанівської археологічної експедиції 20-30-х рр., тричі заарештовувався, а під час війни був професором Дніпропетровського університету, поки окупанти не закрили його.

У 2000 р. у видавництві “УКО-ІМА-прес” побачила світ ще одна книжка М.Чабана – записи фольклору білорусів села Сурсько-Литовського “Заспывай мне на матчынай мове”. Як бачимо, інтереси автора – різнобічні. Але вони так чи інакше пов’язані з Придніпров’ям, землею, де ми живемо і працюємо.

Пропоноване видання “Січеславці в Центральній Раді” заповнює собою прогалину в біографіях багатьох діячів Центральної Ради від Катеринославщини. Книжка прислужиться

усім, хто цікавиться історією рідного краю, його активними діячами. Про деяких з них – професора Василя Біднова чи Євгена Вирового – автор уже писав окремі статті, матеріали про інших довелося вибірувати по крупинці зі скупих архівних джерел, матеріалів тогочасної преси.

Доробок автора, на мою думку, має відіграти позитивну роль у процесі повернення імен: незаслужено забутих діячів, долі яких склалися переважно трагічно – у часи сталінських репресій більшість з них репресовано як активних національних діячів, котрі були безпосередніми учасниками національної революції в Україні. Студент збагатиться інформацією про людей, які впродовж свого життя сповідували патріотизм, відданість національній ідеї. Більшість зі згаданих у цьому мартиролозі діячів переслідувалася ще за царизму, який боровся з “малоросійським сепаратизмом”, вела підпільну роботу в лавах УСДРП – нелегальної партії, діяльність якої була спрямована на національне визволення України.

Оскільки біографії деяких членів Центральної Ради, поіменованих у цьому посібнику, окреслені лише схематично, студенти могли б звертатися до цих постатей з метою ширшої розробки за темами курсових чи дипломних робіт. Вони цілком заслуговують на це. Тому варто сприймати подібне видання як заохочення до подальших пошуків. Адже поки що не знайдено фотографії більшості членів Центральної Ради від Катеринославщини, далеко не всі “білі плями” в їхніх біографіях заповнені. Упорядник свідомий цього. Але недаремно кажуть: з малого струмочка починається річка. Постаті, навіть згадки про яких були донедавна неможливі, нині стають об’єктом пильної уваги. Цій меті, сподіваюсь, послужить і нинішнє видання.

Валентин Іваненко,
проректор Дніпропетровського
національного університету,
заслужений діяч науки і техніки
України, професор

Січеславці в Центральній Раді

Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа-сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і воду,
Катам своїх поведарів оддав.

Леся Українка

Українській Центральній Раді 1917 р. судилося стати символом відродження української державності, одвічного прагнення нашого народу до волі, до своєї державності. Чому є потреба звертатися до давнини й досвіду політиків початків нашої державності? З цього приводу слушно висловився В.Винниченко у своїй книжці “Відродження нації”: “... партії в цей період вірно одбивали стан усього українства, правильно відчули необхідність того часу: *єдність усіх українських сил...* “Без національного визволення не може бути визволення соціального”. На цьому сходилися усі одноставно. І з цього пішла Українська Центральна Рада (март 1917 року). Це був вислов усієї нації”.

Що ми знаємо про людей, які представляли наш козацький край у Центральній Раді? Майже нічого. А тим часом автору пощастило зібрати відомості про двадцятьох січеславців, часто мучеників за волю України. Їх імена і справи не повинні йти в непам'ять. Про декого з них можна писати вже брошури й книжки, інформація про інших вичерпується кількома скупими рядками. Та це не повинно зупиняти нас. Згадаймо всіх поіменно.

БАЧИНСЬКИЙ Сергій Васильович (1879-1941) – класична біографія революціонера-підпільника, у якій важко встановити навіть точне місце і дату народження. Наш земляк за одними даними народився на Чечелівці, а за іншими – на станції Ігрень. Починав навчання в кадетському корпусі в Орлі, продовжував у Петербурзькій військовій Андріївській школі, а пізніше в лісовому інституті. Свого часу його син Михайло був здивований,

отримавши нові відомості про революційну діяльність батька, які автор (М.Ч.) надіслав йому до Львова.

Отже, з 1905 р. Сергій Бачинський працював у Селянській спілці на Катеринославщині та закладав перші гуртки українських есерів у Петрограді і в нашому краю. 1906 р. мусив перейти на нелегальне становище. У 1908 був відданий під військовий окружний суд Одеського військового округу. Наступного року йому вдалося втекти за кордон, де він включився в літературний процес еміграції. Друкувався в українських, російських і низці закордонних часописів. Продовживши навчання за кордоном, працював учителем, інспектором народних шкіл, завідувачем українського інформаційного бюро в Парижі.

Тільки в серпні 1917-го за амністією Тимчасового уряду С.Бачинський зміг повернутися на батьківщину. У Катеринославі його обрано головою губерніяльного комітету Української партії соціалістів-революціонерів. Працює вчителем першої української гімназії в Катеринославі, обирається делегатом Всеросійських установчих зборів у Петербурзі та Установчих зборів України від партії українських есерів, а також – членом Центральної Ради. Стає заступником голови фракцій Малої Ради. Певний час працює у Києві, та з приходом до влади гетьмана Скоропадського змушений повернутися до Січеслава.

Працював деканом (завідуючим) механічного відділу, відкритого тут у 1917 р. технікуму; очолював, крім Катеринославської, ще й Херсонську і Таврійську організації українських есерів, був членом ЦК цієї партії, але влітку 1918 р. через політичні розбіжності вийшов з цієї партії. Як член Президії Трудового конгресу працював над реалізацією ідеї соборності України. У 1918-1919 рр. редагував у Катеринославі газету “Республіканець”. Відтак заступник міністра іноземних справ Директорії УНР, викладач Кам’янець-Подільського українського державного університету.

З 1920-го – в еміграції, у 1921-1936 рр. працював на Волині агрономом і педагогом. Три роки не мав державної роботи. Перебував під наглядом польської поліції. 29 лютого 1940 р. С.Бачинського заарештовано органами НКВС за звинуваченням в українському націоналізмі. 24 травня 1941 р. Київський обласний суд засудив його до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок

виконано 22 червня 1941 р. у Києві. Похований у Биківнянському лісі під Києвом...

АЛЬТЕР Віктор Ізраїлевич (1890-1941) – кандидат у члени Центральної Ради від Бунду, на Шостій сесії Центральної Ради мав дорадчий голос. Соціал-демократ Панас Феденко у своїй книжці (1954) про одного з лідерів УСДРП Ісаака Мазепу зазначає, що катеринославські бундівці Фушман і В.Альтер (останній – пізніше визначний провідник Бунду в Польщі) були у приятних стосунках з Мазепою та іншими українськими депутатами, обраними 1917-го р. до Катеринославської Ради робітничих депутатів. Мазепа говорив, що з єврейськими соціалістами йому було завжди легше домовитися щодо національного питання, бо вони розуміли національне поневолення і були проти централістської “обрусительської” традиції російських соціалістів. Альтер казав, що Бунд, власне, є “український винахід”. Адже перший, хто домагався друкування соціалістичної літератури народною єврейською мовою в Україні, Білорусі й Польщі, був не хто інший, як М.Драгоманов.

Віктор Альтер – соціалістичний діяч, публіцист. З 1905 р. – в Бунді, від 1917 – член центрального керівництва. У 1913-1914 рр. – ув’язнений, засланий на Сибір. У 1918 і 1921 рр. ув’язнювався в радянській Росії. Від 1918 жив у Польщі. Голова крайової ради (Ландрат) автономної організації Спільки єврейських робітників. У 1921-1939 рр. у Центральному комітеті професійних спілок (1929-1939 рр. член президії), у 1933-1939 рр. – член виконавчого комітету. Співредактор часопису “Фолькс цайтунг”. У 1939 заарештований НКВС у Ковелі. У 1941 р. засуджений на смертну кару, згодом замінену десятьма роками таборів. За амністією звільнений з ув’язнення, призначений представником посольства Польської Республіки в Свердловську (нині Єкатеринбург). Знову заарештований разом з Генриком Ерліхом (1882-1941). Ймовірно вбитий. До речі, адвокат і публіцист Генрик Ерліх від 1903 р. – діяч Бунду в Польщі. Від 1930 р. репрезентував разом з В.Альтером Бунд у Виконавчому комітеті II Інтернаціоналу. Як адвокат захищав комуністів у політичних процесах. Це не завадило більшовикам разом з Альтером стратити його. (За надану інформацію про В.Альтера хочу подякувати тут п.Антону Середницькому з Варшави.)

БІДНОВ Василь Олексійович (1874-1935) – відомий український історик, просвітянин, громадський діяч. Представляв Катеринослав у Центральній Раді від УПСФ – Української партії соціалістів-федералістів. Народився у містечку Широкому на Криворіжжі, вчився в Київській духовній академії, з 1903 по 1918 рр. жив і працював у Катеринославі. Викладав у місцевій духовній семінарії. Один з фундаторів місцевої “Просвіти” (1906), постійно обирався до її керівництва, а певний час очолював січеславську “Просвіту” (1910). До того ж він був одним із засновників Катеринославської ученої архівної комісії і активним автором її щорічників. Проявив себе сумлінним архівістом, істориком української церкви і козацтва.

Василь Біднов разом зі своєю дружиною Любов'ю Бідноюю (Л.Жигмайло) стають активними авторами першого українського видання в Катеринославі – тижневика “Добра порада” (1906), закритого цензурою на четвертому номері. Біднови активно друкувалися в “Дніпрових хвилях” (1910-1913), а коли в середині 1913 р. з міста виїхав фактичний редактор цього видання Дмитро Дорошенко, подружжя Біднових протягом півроку редагувало “Дніпрові хвилі”. Після Лютневої революції 1917-го В.Біднов редагує в Катеринославі “Вістник товариства “Просвіта” у Катеринославі” (1917), українську частину земської газети “Народная жизнь” (з серпня 1917 р.), просвітянську газету “Живе слово” (відомий лише один номер за березень 1918 р.). Годі перелічити всі його громадські навантаження цього часу. В.Біднова запрошують викладати у нововідкритому Катеринославському університеті, але ця вища школа була російська і тому він приймає запрошення стати професором історії церкви і деканом богословського факультету Кам'янець-Подільського українського університету. У жовтні 1918 р. він залишає Катеринослав. Як виявилось, назавжди.

До 1920 р. В.Біднов працював у Кам'янці-Подільському, останні п'ятнадцять років життя – в еміграції (Польщі, Чехословаччині, знов Польщі). Був професором Українського вільного університету і Педагогічного інституту ім.М.Драгоманова в Празі, професором Української господарської академії у Подєбрадах. 1929 р., після трагічної загибелі сина Арсена, переїхав

до Варшави, де працював професором кафедри історії Варшавського університету. Того ж року у Дніпропетровську заарештували його дружину Любов Євгенівну і 1930 р. судили в справі “Спілки визволення України”. І квітня 1935 р. В.Біднова не стало. Похований на Вольському цвинтарі (православному) у Варшаві. І це чи не єдина могила, яка збереглася з усього пантеону діячів, про яких ми сьогодні ведемо мову.

БЛОНСЬКИЙ Пантелеймон Йосипович – про нього відомо найменше. Ісаак Мазепа згадує Блонського (без ініціалів) серед інших визначних членів УСДРП, з яким він познайомився у березні 1907 р. в Києві на з’їзді УСДРП. Відомо, що П.Й.Блонський був обраний 2 листопада 1914 р. членом Катеринославської “Просвіти”. Але на 1917 р. він, напевне, вже виїхав з нашого міста. У списках Української Центральної Ради П.Блонський представляв Кам’янецький повіт Подільської губернії. Працював головою Кам’янецької повітової управи, кам’янецьким повітовим комісаром, член УСДРП. У лютому 1918-го – член Малої Ради.

ВИРВА Ілько Давидович (1888-1938) – один з чільних діячів УСДРП у Катеринославі, партії, яка у свідомості багатьох асоціювалася як петлюрівська. Від цієї партії він увійшов до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів. Вирва народився в селі Добренька Костянтиноградського повіту Полтавської губернії (зараз Красноградський район Харківської області). За термінологією радянських часів, походив з селян-середняків. Мав незакінчену вищу освіту. І.Вирва оселився у Катеринославі, де обіймав посаду письменника. Жив за тією ж адресою, що й Лисиченки, - Первозванівська, 89 (нині – Короленка). На зборах 23 лютого 1914 р. обраний членом січеславської “Просвіти”. Працював рахівником Катеринославської сільськогосподарської дослідної станції. З 1910 по 1918 рр. – активний член УСДРП. Жандармам стало відомо, що Вирва був секретарем Катеринославського комітету УСДРП з партійною кличкою “Ілько”.

1915 р. місцевий осередок партії був розкритий жандармерією. Обшук і арешт Вирви здійснено 27 листопада 1915 р. В арештованого знайшли револьвер системи “Браунінг” з 25

набоями до нього. Наступного року Ілька Вирву разом з іншими провідниками партії Федором Дубовим та Іваном Романченком було засуджено на чотири роки каторжних робіт. З ув'язнення їх звільнила Лютнева революція. Невдовзі І.Вирву обирають до Центральної Ради. Він бере активну участь у налагодженні українського кооперативного руху на Придніпров'ї, обіймає високі посади в організації “Губспоживач”, а в 20-ті рр. – у місцевому відділенні “Українбанку”. Неодноразово заарештовувався – денікінцями в 1919 р., радянською владою в 1920, 1925, 1929, 1930 рр. У 1931 р. його засилають на Північ на чотирирічне ув'язнення. Останній арешт – 26 березня 1938 р.

У постанові про притягнення його як обвинуваченого зазначалося: “Вырва И.Д. начиная с 1918 по 1938 г. являлся руководителем подпольной контрреволюционной повстанческой организации, подготовлял контрреволюционные кадры для свержения Сов. власти путем вооруженного восстания». 11 квітня 1938 р. відбулося засідання трійки управління НКВС Дніпропетровської області. У провину йому додали ще й вигадану приналежність до меншовиків. Разом з п'ятьма іншими звинуваченими І.Вирву розстріляли. Його дружина Ольга (уроджена Бикова, донька відомого місцевого літератора і редактора Миколи Бикова) разом з сином Миколою Вирвою виїхала з Дніпропетровська, знайшовши притулок у Підмосков'ї – місті Одинцово.

Ілька Давидовича Вирву реабілітували постановою президії Дніпропетровського обласного суду від 16 травня 1956 р.

ВОРОБИЙОВ Гаврило Юхимович (1888- 1924) – ще один наш земляк, про якого відомо не так вже й багато. Член Центральної Ради, входив до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів. Перед революцією – студент Київського політехнічного інституту. Був під таємним наглядом жандармів. Начальник Київського губернського жандармського управління у січні 1916 р. терміново й таємно повідомляв свого катеринославського колегу: “Вследствие выезда известного Вам студента Киевского политехнического института Гавриила Ефимова Воробьева из города Канева, где он находился на постройке моста, неизвестно куда, - прошу сообщить мне, не прибыл ли он в гор. Екатеринослав”. Йшла перша світова війна і

міст через Дніпро мав стратегічне значення, тому можна було зрозуміти переляк жандармів. 20 січня 1916 р. з Катеринослава у Київ пішло повідомлення: Воробйов не прибув.

За спогадами Панаса Феденка. Брати Воробйови (Горобці) – Микола і Гаврило, члени УСДРП, під час революції стали провідниками Вільного козацтва у Катеринославі. Вони були росіянами, українізованими українською стихією ще перед революцією. Говорили такою доброю українською мовою, як мало хто із “расових” українців. Горобці були студентами вузів Києва. Від літа 1917-го Микола і Гаврило Горобці створили робітничу бойову організацію – “Українське Вільне Козацтво” в Катеринославі. Гаврило Горобець, старший брат, став жертвою більшовицького терору в Києві 1924 р. Молодший Микола загинув під Могилевом на Поділлі навесні 1920-го в чині старшини армії Української Народної Республіки.

ГЕРАСИМІВ (ГЕРАСИМОВ) Григорій Костянтинович увійшов до першого складу Української Центральної Ради, обраного Всеукраїнським національним конгресом 8 квітня 1917 р. Народився в жовтні 1884 р. у слободі Кабичене Старобільського повіту Харківської губернії. Працював у крамниці А.Єфанова на Проспекті. 1911 р. вступив до Катеринославського товариства “Просвіта”. Активний член Катеринославської організації УСДРП, де він мав партійне прізвисько “Грицько”. Катеринославське жандармське управління встановило нагляд за ним з 7 липня 1915 р., давши йому “кличку наружного нагляденія” – “Крайний”. Саме Григорія Герасимова одностайно обрали головою об’єднаних зборів українських і російських соціал-демократів, які відбулися 15 листопада 1915 р. у с.Кам’янка.

Агент охранки на тих зборах зміг розпізнати серед присутніх — більшовиків Петра Медведева і Степана Власенка, членів УСДРП – Федора Дубового, Трохима Новохатного, Василя Грунтенка, Івана Вохонка (Романченка), Федора Сторубля і Григорія Герасимова. Про ці збори пише відомий український соціал-демократ Панас Феденко у своїй книжці про І.Мазепу:

“15 листопаду 1915 р. був підписаний договір між російськими соціал-демократами-більшовиками і організацією УСДРП – про співпрацю проти царського режиму. Росіяни

прийняли пропозицію про спільну боротьбу проти царату і, окрім того, такі точки:

“Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями – українська українського, а російська російського пролетаріату Катеринославського району... Російська соціал-демократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріату і виставлення українською соціал-демократією своїх програмових вимог, в тім числі – автономії України і всіх недержавних націй”.

Ленін не визнавав організації робітництва в окремих партіях за національною приналежністю. Для Леніна цей договір його катеринославських партійців з українцями був неприємною несподіванкою, і центральний комітет большевицької партії скасував цей договір. Однак цей документ лишається *свідомством сили* української соціал-демократичної організації в Катеринославі, що примусила місцевих російських большевиків іти на поступки українським домаганням”. (Панас Феденко. Ісаак Мазепа – борець за волю України.- Лондон, 1954.- С.19.)

Агент охоранки повідомляв: “На зборах читали останній №4 “Боротьба”, у якій вміщено маніфест міжнародної соціалістичної конференції, яка відбулась 5-8 вересня нового стилю ц.р. у м.Циммервальді (Швейцарія) ...Збори одностайно винесли резолюцію зі схвалення висловленої в маніфесті тактики та боротьби проти війни”.

Пройшло менше двох тижнів після тих зборів. В ніч на 27 листопада 1915 р. відбулися масові труси і арешти серед українських робітників та інтелігентів Катеринослава. Тієї ночі заарештований і Григорій Герасимов. Наступного 1916 р. він засуджений на каторжні роботи. Повернувшись після Лютневої революції до Катеринослава, він став активним учасником бурхливих подій того часу. Г.Герасимов (Герасимів) увіходить до складу Української Центральної Ради, обраної Всеукраїнським національним конгресом 8 квітня 1917 р.

Григорій Герасимов брав активну участь у розбудові української кооперації в губернії. Надзвичайні загальні збори уповноважених Союзу споживчих товариств у Катеринославі 4 грудня 1918 р. обрали його членом правління цієї кооперативної організації. Згодом він став завідувачем торговельного відділу. 10

лютого 1920 р. заарештований радянською владою разом з головою правління Союзу Максимом Ємцем. Обидва утримувалися у в'язниці близько місяця й були звільнені на поруки Ради кооперативних з'їздів.

Суд Катеринославського ревтрибуналу відбувся 18 травня 1920-го р. Герасимов разом з іншими керівниками цієї кооперативної організації звинувачувалися в спекуляції та шахрайстві. Обвинувачення представляв відомий партійний діяч КП(б)У Е.Квірінг. Підсудні відкидали усі висунуті звинувачення як безпідставні. Рішення суду було ліберальним: Ємця і Герасимова позбавили всякої громадської роботи строком на один рік. Та оскільки Герасимов був робітником, вирішили замінити йому вказану міру кари громадсько-революційною доганою, оголосивши про це через пресу.

У 30-ті роки Г.К.Герасимов мешкав у Києві, працюючи бухгалтером-ревізором київської контори "Заготзерно". У 1938 р. його сім'я складалася з дружини В.В.Пругло, 22-річного сина Бориса і 19-річної доньки Галини Герасимових. Григорія Костянтиновича заарештували 18 квітня 1938 р. працівники управління держбезпеки Київського обласного управління НКВС УРСР, протримавши в ув'язненні понад півтора роки. За постановою особливої наради при НКВС СРСР 23 листопада 1939р. на підставі ст.54-10, 54-11 Кримінального кодексу УРСР його засуджено до 8 років виправно-трудових таборів. Подальша його доля невідома. Рішенням президії Київського обласного суду від 22 квітня 1959 р. постанова особливої наради при НКВС СРСР від 23 листопада 1939 р. скасована. Справа припинена "за необґрунтованістю звинувачення".

ДУБОВИЙ Федір Євдокимович народився 1885 р., походив з селян Ново-Айдарської волості Старобільського повіту Харківської губернії. Працював конторником станції "Катеринослав". Разом з двоюрідним братом Іваном Міхейовичем Дубовим мешкав за адресою: 2-й Гороховий пров., буд. №14. Товариші по партії називали його "Федьком", а катеринославські жандарми, які не відзначалися багатою фантазією, дали йому "кличку наружного побродження" – "Ленивий". Це було несправедливо, бо якби він був

справді лінивий, товариші б не обрали його секретарем організації УСДРП. Та це, власне, були змушені визнати і самі жандарми.

“Найактивніші члени УСДРП поставили за мету обладнати в місті Катеринославі нелегальну партійну друкарню, - сповіщав 1 листопада 1915 р. агент Майський.- Головним ініціатором обладнання друкарні є відомий за попередніми свідченнями “Федько” – душа і натхненник життя та діяльності місцевої організації”.

Діяльність Федора Дубового в УСДРП – це нелегальна сторона його праці. А була ще й цілком легальна, у мануйлівській “Просвіті”, на лівобережжі Дніпра. Так, у 1914 р. він стає членом ради і бібліотекарем тамтешньої “Просвіти”, отримавши змогу легально поширювати серед робітників довколишніх заводів ідею автономної, самостійної України.

Заарештувати його і його брата прийшли також у ніч на 27 листопада 1915 р. Причому в ордері на обшук щодо обох була одна й та сама фраза: “подвергнув безумовному аресту”. (В інших виписаних ордерах були м’якші формулювання: “поступив по результатам обыска”). У 1916 р. Федора Дубового разом з Ільком Вирвою і Іваном Романченком засудили на чотири роки каторжних робіт. До Катеринослава він повертається після Лютневої революції 1917-го.

Коли з в’язниць були звільнені недавні політичні “злочинці”, місцева організація УСДРП на повну силу відновила свою діяльність. “Душею катеринославської організації був Хв.Дубовий, урядовець з місцевої залізниці, - згадував Ісаак Мазепа, пізніше прем’єр уряду УНР. - Це була людина непересічних організаційних здібностей. Надзвичайно енергійний і відданий справі, він завжди був на ногах, і, коли треба було, умів поставити на ноги других. З членами партії поводився “строго”, але всі його любили й слухали, особливо робітники, без застережень. Не дивно, що він мав великий вплив на організацію і був фактичним її головою”.

Федір Дубовий увійшов до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, обраний членом Української Центральної Ради. Та головна його робота була не в Києві а в Катеринославі. “Він знав тисячі людей серед робітників міста,- згадував Панас Феденко,- і міг оцінити хто до чого годиться. “Федько” мав велике довір’я між робітництвом і найбільше журився тим, що українські організації

не були в силі охопити своїм впливом пробуджену політичну активність населення Катеринославщини. “Маємо мускули, але треба нам більше мозку”, - часто жалівся Дубовий на засіданнях комітету партійної організації”.

Коли до влади прийшли більшовики, Федір Дубовий залишився на підпільній роботі й був центром зв'язків з урядом УНР у Степовій Україні. Згодом, імовірно, Федір Дубовий перейшов до УКП – єдиної опозиційної партії, яку певний час терпіли більшовики. Є також свідчення, що в 1923-24 рр. катеринославські робітники Федір Гуслистый, Гнат Сагайдачний і Омелян Северин готували матеріали про діяльність Катеринославської організації УСДРП, за якими мав приїхати до Катеринослава Федір Дубовий. Він мав писати історію УСДРП... Чи був зреалізований цей проєкт – невідомо, як невідома нам і подальша доля Федора Дубового. Якщо він не емігрував, то поза сумнівом репресований у 30-х.

КОРЖ Кузьма Олексійович (1887-1919) – ще один наш земляк. Член Центральної Ради. Народився 30 жовтня 1887 р. в Сурсько-Михайлівці під Катеринославом в родині селянина. Вчився в Новобузькій учительській семінарії та Київському політехнічному інституті. Український есер. Участь у революційній роботі почав брати ще в 1905 р. До катеринославської “Просвіти” вступив 1909 р., ставши дописувачем місцевого часопису “Дніпрові хвилі” з рідної Сурсько-Михайлівки, де своєї “Просвіти” влада не дозволила. У статті “Болюча справа” (1913) К.Корж писав про потребу навчання в школах України рідною мовою.

У квітні 1917 р. на установчому з'їзді УПСР його обрано до Тимчасового ЦК партії. На Всеукраїнському національному конгресі у квітні того ж року він став членом Української Центральної Ради, де обіймав посаду секретаря Інформаційного Бюро, а також входив до складу агітаційно-організаційної комісії. Він відповідав за підготовку і відрядження інструкторів Центральної Ради до провінції. За спогадами Михайла Єремїва ця комісія була “важливим органом праці Центральної Ради”, “заснована моїм незабутнім товаришем по школі Кузьмою Коржем (разом вчилися в Київській політехніці – М.Ч.), чи то на пораду М.Грушевського, чи із його власної ініціативи. З огляду на

надзвичайну скромність К.Коржа про неї мало хто знав і в той час, а тепер всі про неї забули, хоч вплив її на організацію українського руху був величезний... Праця її полягала в тому, що вона увійшла в зв'язки з українськими громадами по всіх високих школах Києва і постачала студентам, що їхали на вакації, директиви й друкований матеріал для пропаганди, який таким чином розходився по цілій Україні”.

. К.Корж, незважаючи на тяжку хворобу – ревматизм, здійснював велику організаційну роботу, – зазначають автори біографічного довідника “Діячі Української Центральної Ради” (К., 1998) Владислав Верстюк і Тетяна Осташко. У квітні 1917 р. обраний до Малої Ради, в листопаді 1917 р. – депутатом Всеросійських установчих зборів, у грудні – Українських Установчих зборів від Катеринославщини.

Товариш Кузьми Коржа Михайло Єремійв пригадує, що на початку 1918 р. “при першій більшовицькій навалі К.Корж залишився на своєму місці і був розстріляний”. Однак вірогідніше К.Корж був розстріляний ЧК влітку 1919-го за твердженням М.Єремійва “першим українським чекістом Євгеном Касьяненком”, колишнім товаришем Єремійва і Коржа по українській громаді Київського політехнічного інституту.

КОРОБЧАНСЬКИЙ Петро Іванович – член катеринославської “Просвіти” з 2 березня 1913 р. На кооперативному з’їзді весною 1917 р. обраний кандидатом у члени губернського кооперативного комітету. Він – заступник голови катеринославської організації партії українських соціалістів-революціонерів, член Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, член Української Центральної Ради. Ісаак Мазепа говорить, що на чолі катеринославських есерів стояли Сергій Бачинський, Михайло Федорів, Петро Коробчанський. Той же Мазепа пригадував, що коли у квітні 1918 р. відділи катеринославського Вільного Козацтва під проводом Гаврила Горобця після тяжких боїв з більшовиками зайняли Катеринослав, вирішено було утворити на ширшій нараді представників українських організацій колективний орган – Губерніальну Революційну Раду з функціями вищої влади в губернії. Головою Ради обрано І.Мазепу, а заступником голови Петра Коробчанського. Всього до складу Ради входило близько

десяти членів. Губерніальній Раді довелося урядувати недовго, бо через кілька тижнів у Києві стався гетьманський переворот.

Подальша доля Петра Коробчанського нам невідома.

КУЗЬМЕНКО Микола Лаврінович (1862-1942) – ім'я цього українського поета можна знайти в третьому томі “Української Літературної Енциклопедії” (1995). Але навіть там не згадано, що його обирали членом Української Центральної Ради вже першого її складу 8 квітня 1917 р. Народився Микола Лаврінович у родині священика в селі Томаківка на Катеринославщині. Закінчив бурсу і деякий час учився у Катеринославській духовній семінарії, звідки був виключений за “неблагонадійність”. Вчителював у селах Катеринославщини. З 1895 р. працював в управлінні Катерининської залізниці. Один з фундаторів катеринославської і мануїлівської “Просвіти”.

1899 р. видав єдину поетичну збірку “Дозвілля”. Науковці відзначають вплив на його творчість українських поетів Степана Руданського та Івана Манжури. Микола Лаврінович друкувався в перших українських виданнях у Катеринославі “Добра порада”, “Дніпрові хвилі”, київському часописі “Шершень”, декламаторі “Розвага”, антології “Українська муза”, альманахах “Вінок Т.Шевченкові...”, “Рідні струни”. Крім ліричних поезій, писав байки, гуморески, сатиричні мініатюри, патріотичні вірші.

Вважається, що художнє оформлення збірки “Дозвілля” здійснив художник Василь Корнієнко, з яким був добре знайомий Микола Кузьменко. Добрі стосунки були в нього і з Дмитром Івановичем Яворницьким (збереглося чотири його листи до академіка). Український поет був під недремним оком поліції, його кілька разів викликали до жандармського управління, робили тиси. У 1905 р. він три місяці провів під арештом. 1909 р. поета спіткало особисте горе – не стало дружини Євдокії Василівни. Розраду знаходив у громадській роботі, в “Просвіті”. У 1914 р. членами катеринославської “Просвіти” значилися і він, і його донька Ганна Миколаївна. Та у лютому 1916 р. царська влада закрила “Просвіту” у Катеринославі разом з її філіями.

Микола Кузьменко палко привітав проголошення державної самостійності України. Після річної заборони відновлюється робота мануїлівської “Просвіти”. На її перших зборах 18 березня 1917 р.

Миколу Лавріновича обирають головою. Згодом він стає членом Центральної Ради. Палко відстоює ідею автономії України на сторінках місцевої української газети “Селянська спілка”. У статті “Чи скоро світ буде?” у жовтні 1917-го гаряче обстоював виборчий список №5, яким виступили українці Січеслава. Його запрошують з лекціями на курси українознавства, на яких він залюбки декламує свої і вірші інших поетів. Та як сказано у Ліни Костенко, “Правдивій пісні передзвін кайданів – то тільки звичний акомпанемент...” Маємо свідчення, що за нової, народної влади більшовики тричі заарештовували його. А він посідав скромну посаду вчителя української мови і літератури у нижньодніпровській вісімнадцятій школі. Помер під час окупації, 21 березня 1942 р. Є сумніви, що його могила збереглася...

ЛИСИЧЕНКО Дмитро Михайлович (1887-1937?) – урядовець служби зборів Катерининської залізниці. Видатний діяч українського робітничого руху, провідний член катеринославської організації УСДРП. Народився в Катеринославі, як позашлюбний син Марії Федорівни Лисиченко, селянки села Красногригорівки Катеринославського повіту тієї ж губернії. Мав середню освіту – закінчив педагогічні (вчительські) курси. Навколо нього та його дружини Марії зосереджувалася вся нелегальна праця катеринославської організації УСДРП.

З 1914 по 1917 рр. Лисиченки тримали у Січеславі українську книгарню “Слово”, яка містилася спочатку за адресою Поліцейська, 36 (нині – вул.Шевченка), а згодом – Поліцейська, 59. Будинок Мізка (в цьому будинку по війні знаходився якийсь час філфак університету). Лисиченки листувалися з Борисом і Марією Грінченками. Листи і листівки на бланку книгарні “Слово” стосувалися в основному книжкових справ. Мешкали Лисиченки у будинку №89 по вул.Первозванівській (нині – вул.Короленка, 89) – це поряд з сучасним Бабушкінським райвійськкоматом. Нині за цією адресою знаходиться щонайменше три одноповерхових будинки. На часі вшанувати славних діячів українського народу хоча б меморіальною дошкою – адже за цією адресою мешкало три (!) члени Української Центральної Ради – Д.Лисиченко, М.Лисиченко та І.Вирва.

Та повернімося до книгарні “Слово” на вул.Поліцейській. “За реакції, що запанувала з всесвітньою війною й поклала важку лапу на київські українські видавництва та гадала задушити всякі вияви українського руху, потреба в книжці не зменшилась, - згадував 1930 р. Д.Лисиченко. – Серед гуртка, що купчився біля книгарні “Слово”, виникла думка розпочати видавництво. Тому що на майбутній рік не передбачалося, що вийде хоч якийсь календар, спинилися на виданні календаря типу, дешевого народного видання. Думку одразу ж переведено в життя. Зібрано паї й колективно складено календаря. Через місяць календар побачив світ. Справа розпочалася якнайкраще і можна було сподіватися успіху й розвитку, бо енергії в ініціаторів не бракувало; з матеріального боку справа також налагоджувалася. Та несподівані арешти серед українського робітництва в Дніпропетровському (Катеринославі – М.Ч.) наприкінці 1915 року повиривали майже всіх ініціаторів видавництва, і вони опинились у в’язниці”.

Справді, поліція пильно стежила за книгарнею “Слово”, а її власникові Д.Лисиченку дали “кличку наружного наблюдения” – “Книгар”. Його заарештували о третій годині ночі в ніч на 27 листопада 1915 р. А через тиждень, 3 грудня, склали жандармський формуляр на нього з докладним описом біографічних даних, зовнішніх прикмет, фотографіями в анфас, профіль і повний зріст, а також відбитками пальців. До речі, про фото – на формулярі значилося: “профиль важнее всего”, а про анфас: “оба плеча должны быть видны”. Завдяки жандармській ґрунтовності ми знаємо, що на зріст Лисиченко був 1 метр 71 см, повноти був середньої, волосся мав темнорусяве, таку ж бороду й вуса. Колір обличчя рожевий, висота чола – середня. І навіть на колір очей звернули увагу жандармські “поети” – очі були темно-сірі...

2 лютого 1916 р. начальник Катеринославського губернского жандармського управління полковник Терентьев тристорінковим звітом доносив катеринославському губернатору про місцеву організацію УСДРП. Членами катеринославського комітету партії жандармський полковник називає Федора Дубового, Дмитра Лисиченка, Іллю Вирву та Івана Бохонка (Романченка), а найближчими їх співробітниками Івана Дубового та Пилипа Шукіна. Полковник Терентьев прохає губернатора “в связи с переживаемым моментом, об изъятии настоящего дела из общей

подсудности и о передаче в ведение Одесского Военно-Окружного суда.” Губернатор не заперечував. Так Дмитро Лисиченко в числі інших партійців був засуджений на каторжну тюрму, з якої його визволила Лютнева революція 1917 р.

У Катеринославі Дмитро Лисиченко повернувся до своєї книгарні “Слово” і заходився організувати видавництво під такою ж назвою. Спочатку воно видавало політичну літературу соціал-демократичного напрямку – книжки Лібкнехта, Жореса, та з утворенням українськими соціал-демократами партійного видавництва “Каменяр” видавництво “Слово” припинило видання політичної літератури і спинилось переважно на виданні книжок для дітей та юнацтва. На той час з’явилися друком 23 назви – серед них цінні праці Василя Біднова, Дмитра Яворницького, Олени Пчілки. Наприкінці 1918 р. видавництво “Слово” розпочало друкувати тритомний “Словник української мови” проф. Д.Яворницького, та 1920 р. вийшов лише перший том і через несприятливі умови громадянської війни видання не було доведено до кінця. Та будемо вдячними Д.Лисиченкові і за це! 1920 р. це видавництво припинило існування, передавши свій видавничий портфель новому видавництву, закладеному при Катеринославській Спілці споживчих товариств.

Невдовзі Лисиченки переїхали жити до Києва. За доби УРСР Дмитро Михайлович відійшов від політичної діяльності, завідував книгарнею Вукоопспілки (колишня книгарня “Київської старовини”) на вул.Безаківській, 8. “Книгарня була напрочуд добре організована, - згадує киянин Юрій П’ядик, який в 1920-ті роки працював під керівництвом Д.Лисиченка.- У ній можна було знайти книжки українською мовою або про Україну, які видавалися де будь у світі. На прилавку завжди лежала свіжа газета, що її видавав В.Винниченко в Парижі. Не дивно, що тут можна було побачити київських письменників поодинокі і групами. Звичайно, всі вони добре знали Дмитра Лисиченка”.

Дмитро Михайлович збагатив українську літературу власними перекладами світових класиків. Так, він переклав з французької роман Жуля Верна “Подорож до осередку землі”, а з англійської твори Джека Лондона - “Морський вовк”, “Поштий у дурні”, “Багряна чума”, “Віра в людину”, “Маргин Іден” Лисиченко був ще й ретельним бібліографом автора часопису

“Бібліологічні вісті”. Він склав для Української Академії наук докладний бібліографічний показчик катеринославських видань, є автором ґрунтовної розвідки “Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині” (1930).

Як свідчать архівні дані, Д.М.Лисиченко до 1930 р. завідував складом Київської філії Книгоспілки. Жив у Кисві на Андріївському узвозі, будинок 21, кв.1. Заарештований органами ДПУ 17 листопада 1930 р. За постановою судової трійки при колегії ДПУ УРСР 13 лютого 1931 р. на підставі ст.54-7 КК УРСР засуджений до п'яти років виправно-трудових таборів. Подальша доля Дмитра Михайловича невідома. Рішенням прокуратури України від 20 квітня 1989 р. він реабілітований на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. Слідча справа Д.Лисиченка - в Центральному державному архіві громадських об'єднань України.

ЛИСИЧЕНКО **Марія** **Олександрівна** – дружина Дм.Лисиченка. Народилася близько 1890 р., уроджена Кириченко. Активістка мануїлівської “Просвіти” і УСДРП. Проводила значну діяльність серед робітників-українців лівобережжя Дніпра. За спогадами товариша по партії Юрія Тищенка (Сірого), “надзвичайно віддана справі людина”. Її дуже тепло описано Володимиром Винниченком в оповіданні “Босяк”. Працювала в книгарні “Слово”, яку утримував її чоловік на вул.Поліцейській, 59. Охранка встановила спостереження за Марією Олександрівною 3 травня 1915 р. і наділила її “кличкою наружного нагляденія” – “Книжниця”. Була обшукана 27 листопада 1915 р. як член УСДРП. Тоді ж зроблено трус у книгарні “Слово”, саму книгарню опечатано.

У 1917 р. Марію Лисиченко разом з чоловіком обрано членом Центральної Ради від УСДРП. З переїздом до Києва друкувалася в періодиці з власними оповіданнями та нарисами (журнали “Зоря”, “Червоний шлях”, “Глобус”), активно виступала як перекладач з англійської мови. У 1927-30 рр. побачили світ окремими виданнями в її перекладах твори Джека Лондона (близько десяти книжок), Майн Ріда, Етель Войнич, Джозефа Конрада, Шервуда Андерсона та інших авторів. Перекладені нею твори Купера і Шервуда

друкувалися в часописах “Червоні квіти” і “Життя й революція”. Напевне, була, як і чоловік, репресована. Бракує точних відомостей.

ПОЗАНЕНКО Василь Якович (1879-1919) – робітник. З 26 січня 1914 р. – член ради мануйлівської “Просвіти”, помічник бібліотекаря. “Просто не вірилося, як в темну ніч царської реакції, в умовах підпільної нелегальної праці могли виховатися кадри таких свідомих і відданих справі людей”, - писав один з лідерів УСДРП Ісаак Мазепа, називаючи серед таких людей і Василя Позаненка (прізвище його часто переплутувалося, писали і Пузаненко, і Позиненко тощо).

У 1917 р. Василь Якович від робітників і селян, які увійшли до українського об’єднаного комітету, разом з Федором Сторублем зібрані до губернського виконавчого комітету. У тому ж 1917-му В.Позаненко обраний членом Центральної Ради. Помер у серпні 1919 р. від тифу в шпиталі на станції Вапнярка за працею в українській армії. Відомо, що він був задіяний в апараті міністерства внутрішніх справ УНР, напевне, кур’єром. Як бачимо, інформація про Позаненка досить куца.

РОМАНЧЕНКО Іван Степанович (1891-?) (партійний псевдонім Бохонко Іван Федорович) - активний член Катеринославської організації УСДРП. Народився 1891 р. у Глухові на Чернігівщині (нині це – Сумщина). Батько на 1915 р. помер. Мати – Неоніла Яківна, брат Костянтин, сестра Наталка. Освіту здобув у Київському музичному училищі. Робітник Григорій Хижняк, заарештований наприкінці 30-х, на допиті 28 березня 1938 року свідчив, що Романченко до переїзду у Катеринослав начебто мешкав у Києві. Там же був і заарештований. Але під час організованої в 1911 р. втечі ув’язнених з Лук’янівської в’язниці Романченкові пощастило втекти, після чого він приїхав до Катеринослава і облаштувався тут на нелегальному становищі під прізвищем Заблоцького Яна Степановича. Так це чи ні, але більше відомий був інший його псевдонім – Бохонко Іван Федорович, під яким “пасла” його і жандармерія.

“Другою яскравою фігурою серед членів катеринославської соціал-демократичної організації був І.Романченко, - згадував І.Мазепа, - один з головних діячів мануйлівської “Просвіти” (Біля

Катеринослава). Добрий промовець, він користався широкою популярністю серед катеринославського робітництва, як чесний український патріот і революціонер. Як член Центрального Комітету партії, він майже постійно перебував у подорожах по Україні. В Катеринославі показувався лише зрідка”.

А Панас Феденко пригадував, що Іван Романченко був “званий жартом “отаман Гармидер” за свою буйну енергію і владу. Чоловік високий на зріст, широкий у плечах, з громовим басом. Мав він музичну освіту, грав на тромбоні в оркестрах і був співаком. Жартом казав деколи: “Я перший соціал-демократ між тромбоністами і перший тромбоніст між соціал-демократами”. На масових “мітингах” Романченко був непереможний: говорив він однаково добре мовами українською і російською, був дуже дотепний і при потребі їдкий у дискусії, а його могутній голос вистачав для найбільшого числа слухачів. Робітники і селяни, що слухали Романченкових промов, готові були йти за ним в огонь і воду”.

Романченко перед революцією працював секретарем лікарняної каси заводу “Шодуар” у селищі Амур, наймаючи житло по вулиці Михайлівській, 34 на Амурі (будинок зберігся). Заарештований там же в ніч на 27 листопада 1915 р. А через кілька днів, 1 грудня, на нього складено жандармську картку як на ув’язненого члена УСДРП (перед тим жандарми присвоїли йому “кличку наружного наблюдения” -- “Лодочный”). Зі складеного опису дізнаємося, що на зріст Іван Степанович був 1 метр 82 см. Борода і вуса – русяві, чоло – високе, очі – каштанові. Збереглося й фото – інтелігентне обличчя молодої людини, вуса й борідка плеханівського типу, кашне, кепі.:. Як один з провідників місцевої організації УСДРП, Романченко 1916 р., у числі інших, був засуджений на каторжну тюрму, з якої його звільнила наступного року Лютнева революція. За п’ятим, українським списком, Романченко обирається членом Всеросійських Установчих зборів, увійшов він і до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів та стає членом Центральної Ради.

Панас Феденко згадував, як у травні 1917-го під час 1-го з’їзду Рад Іван Романченко мав у Петербурзі розмову з Леніним. Він нагадав більшовицькому провідникові і про катеринославський договір обох організацій від 1915 р. Ленін сказав, що він вважає за

“шкідливе” творення робітничих партій за національним принципом. Романченко гаряче обстоював незалежність УСДРП. На другий день Іван Степанович почув переказані від одного свого знайомого більшовика слова Леніна: “Цьому українцеві – не вірте...”

Романченка обирають делегатом VI з’їзду УСДРП у січні 1919 р. у Києві. За спогадами Ісаака Мазепа, Романченко (разом з іншими катеринославцями) займав на ньому непримиренну позицію і не йшов на компроміс з більшовиками. Романченко на з’їзді заявив:

- Хіба є якийсь здоровий розум у тому, щоб ми самі добровільно віддалися на волю й ласку російських більшовиків, що сунуть сюди збройною силою? Ні, ми мусимо протиставити кулі – кулю. А багнетові – багнет. Вони йдуть на нас, а ми чому ні?

Іван Романченко увійшов до нового Центрального Комітету УСДРП. 16 січня того ж року в Києві в колишньому генерал-губернаторському палаці відбулася державна нарада за участю представників українських політичних партій і січових стрільців. Представники українських соціал-демократів Микола Порш та Іван Романченко висловилися як проти встановлення в Україні військової диктатури, так і диктатури пролетаріату. І.Романченко разом з І.Мазепою були учасниками наради з представниками корпусу січових стрільців 21 лютого 1919 р. у Козятині. 8 березня того ж року разом з іншими провідниками партії він протягом години зустрічався у Жмеринці з головою Директорії Симоном Петлюрою.

У Кам’яні, де Романченко опиняється разом з Мазепою та іншими політичними однодумцями, він входить до Комітету Охорони Республіки, створеного з метою підтримання порядку в місті, на яке наступали більшовики, та для продовження переговорів з Директорією. Згодом разом з П.Феденком виїхали для участі у конференції Галицької соціал-демократичної партії у Станіславі. Проте до Станіслава вони не доїхали. В Гусятині, з наказу уряду Остапенка їх було заарештовано, як членів Комітету Охорони Республіки (хоч Феденко до складу комітету не входив) і під військовою охороною відправлено до Рівного. Вже в Здолбунові їх негайно звільнено з-під арешту. Одночасно Петлюра відкликав до себе Романченка і в розмові з ним заявив: “Утворення

соціалістичного уряду – завдання моменту. Я буду воювати, а ви, партії, управляйте”. Так під впливом нових обставин Петлюра, хоч і з запізненням, але змінив свій погляд на ситуацію, згадував Ісаак Мазепа. Романченко був учасником ще низки нарад у Петлюри, як один з чільних діячів УСДРП, виступав завше різко, принципово.

У травні 1919-го Петлюра призначив на посаду головного державного інспектора В.Кедровського, а й його помічником І.Романченка. Коли відбувся відомий виступ Болбочана, Кедровський і Романченко були делеговані до Проскурова з наказом арештувати Болбочана. А після винесення смертного вироку Болбочанові Петлюра, як відомо, ухилився від свого права на помилування. З одного боку він заявляв представникам військової інспектури, зокрема, Романченкові, що своїми руками він судового вироку Болбочану не підпише. Бо не хоче, “щоб українська кров була на його руках”, а з другого боку не скористався, як було сказано вище, своїм правом і не виніс на розгляд Директорії прохання Болбочана про помилування.

Романченко часто виїздить на фронт. За його участі проходять всі важливі наради керівництва УСДРП. Це впливає зі спогадів Ісаака Мазепа. Після закінчення бойових дій він опиняється в еміграції. Загинув Романченко під час Другої світової війни на чужині.

САГАЙДАЧНИЙ Гнат Мартинович (1885-1941) – мануйлівський робітник. Він – давній член УСДРП. Член Задніпровського райкому УСДРП, член Центральної Ради (склад, затверджений 8 серпня 1917 р.), обраний від Всеукраїнської Ради робітничих депутатів. Як зазначалося на с.13, Гнат Сагайдачний брав участь у підготовці матеріалів про діяльність Катеринославської організації УСДРП. У 1937 р. Гнат Сагайдачний, якого Ісаак Мазепа називає в числі свідомих і відданих справі людей, ще працював маляром на Дніпропетровському вагоноремонтному заводі.

НКВС заарештувало Сагайдачного на зламі 1937-38 рр. 27 травня 1939 р. його справу “приобщили” до справи № 215, за якою проходили Григорій Хижняк, Іван Скляр і Федір Гуслистий – “контрреволюційна діяльність”, яка полягала в тому, що він

“проводив контрреволюційну агітацію, спрямовану на дискредитацію існуючого ладу, заявляючи:

- Норми великі, які робітники не в силах виробити, а зарплата низька, на яку не можна проіснувати, позаяк все дороге, не те, що було раніше.

Обвинувальний вирок у справі № 215 був складений 3 серпня 1939 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР усі четверо були засуджені. Сагайдачний дістав п'ять років. У 1950 їм хотіли додати строк, застосувавши до всіх директиву МГБ-Прокурора СРСР №66/241 від 26.X.1948 р. Але судити повторно практично не було кого. Гнат Мартинович Сагайдачний помер 24 листопада 1941 р. у виправно-трудоному таборі НКВС у Свердловській області. Помер, треба думати, з голоду, бо в той критичний період війни було не до в'язнів, їх практично не годували.

22 жовтня 1956 р. дружина Гната Сагайдачного Ганна Семенівна звернулася до прокурора Сталінської (нині – Придніпровської) залізниці з проханням переглянути справу чоловіка. Постановою Президії Дніпропетровського обласного суду від 7 серпня 1957 р. протест прокурора Дніпропетровської області в справі чотирьох засуджених задоволено, постанову особливої наради від 23 грудня 1939 р. скасовано і справу припинено за відсутністю складу злочину. Так було реабілітовано ще одного нашого краянина – члена Центральної Ради.

СТАСЮК Микола Михайлович – політичний і кооперативний діяч, член Центральної і Малої Рад, генеральний секретар харчових прав. Один із засновників Української Центральної Ради, товариш голови ЦК Селянської спілки. Дивно, але словники замовчують дати його народження і смерті.

Більше відомо нам про його дружину Марію Іванівну Стасюк – дружину петлюрівського міністра, яка працювала в редакції обласної газети “Зоря”, поки в середині тридцятих її не “вичислили” звідти. Марія Іванівна народилася 1892 р. у Києві. Заарештована НКВС у Дніпропетровську 4 вересня 1937 р. Засуджена трійкою УНКВС по Дніпропетровській області 14 листопада 1937 р. до вищої міри покарання. Страчена 19 листопада 1937 р.

Про Миколу Михайловича Стасюка довідники скупі повідомляють, що він народився в сім'ї урядовця на

Катеринославщині. Вищу освіту здобував у Петербурзькому гірничому інституті, де навчався з 1903 р. У столиці став членом української студентської громади, входив до складу інформаційного бюро і головної студентської ради українських студентських організацій. За спогадами Олександра Лотоцького, М.Стасюк “дуже інтенсивно жив науковими інтересами, пильно працював над питаннями економічного стану України, написав і видрукував досить поважну на свій час брошуру про автономію України”.

Микола Стасюк належав спочатку до РУП, а потім був активним діячем УПСР. Під час революції 1905-1907 рр. він організував на рідній Січеславщині селянські спілки, за що був ув'язнений на початку 1908 р. У подальшому був засуджений на вісім місяців і перебував під наглядом поліції. Допишував у місцевий часопис “Дніпрові хвилі”, де вже в першому номері за 1910 р. було вміщено його допис “Як представлено Україну на виставці в Катеринославі”. Справа в тому, що 1910 р. у нашому місті проходила обласна промислова сільськогосподарська і кустарна виставка, де Стасюк разом з іншими просвітянами завідували продажем українських книжок.

Микола Михайлович був добре знайомий з Дмитром Яворницьким. Збереглося два його листи до історика, в одному з яких він клопочеться про свого колегу по партії Ісаака Мазепу. Зокрема, в листі, датованому від 18 березня 1908 р., говориться: “Тепер звертаюсь до Вас з великим проханням. Справа стоїть на слідуючому. Мій товариш універсант (по природничому відділу і агрономічній секції) Ісаак Мазепа (чернігівець) подав прохання голові катеринославського губерніального земства, щоб йому на літо дали яку-небудь агрономічну практику. Він студент вже останнього курсу, дуже ширий українець, радник університетського гурту українознавства, дуже цікавиться Катеринославщиною взагалі і Запоріжжєм з його історією зокрема. Для катеринославських українців він би дуже придався. Коли б на це літо він здобув би практику в нашому земстві, то можна було б сподіватись, що після закінчення він здобуде і посаду. Тому звертаюсь до Вас з великим проханням, якщо для Вас це можливо, замовте тепле слівце за мого товариша там, де слід”.

Микола Михайлович видає у 1908-1912 рр. наукові розвідки “Автономія і розвиток продукційних сил на Україні” (1908), “Економічні відносини України із Великоросією і Польщею” (1911), “Еміграція та її значення в економічному житті України” (1912). Миколі Стасюкові судилося бути одним із засновників Української Центральної Ради. З усіх краян, про яких ми тут розповідаємо, він, можливо, досяг найвищих постів в уряді. На засіданні Ради 15 березня 1917 р. його затверджено промовцем на мітингах під час української національної маніфестації 19 березня 1917 р. Виступаючи на мітингу, Микола Михайлович звернувся до українців із закликом “стерти в пам’яті і з п’єдесталу монумента Хмельницькому слова “волимо під царя московського”. У квітні 1917-го в Києві відбувся з’їзд діячів українського села, на ньому було створено Українську селянську спілку з метою здійснення аграрної реформи і реалізації національно-територіальної автономії. М.Стасюка обрали головою Тимчасового комітету спілки й делегували на Всеукраїнський національний конгрес, що розпочався одразу ж після з’їзду діячів українського села.

8 квітня 1917 р. на Перших Загальних зборах Української Центральної Ради М.Стасюка обрано до її виконавчого органу - Комітету. Крім того, що Стасюк очолював агітаційну комісію УЦР, він працював також в організаційній комісії, комісії для розроблення проекту статуту автономії України. На Других Загальних зборах УЦР 23 квітня 1917 р. затверджено запропонований ним проект організації губернських, повітових і волосних українських рад. У Києві він обіймав також впливові посади у виконавчому губернському комітеті, громадських організаціях, очолював Київську губернську раду селянських депутатів.

На I Всеросійському селянському з’їзді, як свідчить довідник діячів Української Центральної Ради, виданий у Києві 1998 р., М.Стасюк увійшов до складу ЦК Селянської спілки і був обраний товаришем голови. Зі створенням генерального Секретаріату 15 червня 1917 р. його кандидатуру затверджено на посаді генерального секретаря харчових справ, яку обіймав до серпня. За дорученням Малої Ради у серпні 1917-го увійшов до комісії з розроблення плану заходів для негайного подолання продовольчої кризи.

Після того, як у 1918 р. стався гетьманський переворот, М.Стасюк повернувся до кооперативної діяльності. За часів Директорії УНР він працював начальником постачання Армії УНР у Кам'янці-Подільському. Емігрував, але у 1920-х рр. повернувся в Україну. Працював у ВУАН як співробітник із окремих доручень. Редагував кооперативні видання у Харкові. У 1933 р. Микола Стасюк був репресований у справі так званого Українського національного центру. Під час війни його зустрічали на Донбасі, але подальша доля цього державного діяча невідома.

СТОРУБЕЛЬ Федір Хомич (1884-1938) – селянин родом з Мануйлівки, (нині у складі Дніпропетровська). Близько 1909 р. його обрано головою мануйлівської “Просвіти”. Завдяки йому успішно збудовано і освячено наприкінці 1910 р. власний будинок мануйлівської “Просвіти” (автор інженер Іван Труба), пожертви на який збирала вся Україна. І хоча Федір Сторубель мав лише нижчу освіту, це була колоритна, національно свідома постать. “Сторубель був здоровий козарлюга, енергійний, завзятий, - згадував видатний український історик Дмитро Дорошенко, який добре знав Сторубля по мануйлівській “Просвіті”. – Ми згодом з ним близько зійшлися і покумалися – я хрестив у його дитину. Він мав шматок поля, город, і крім того, ще працював як слюсар у майстернях”.

Пишучи спогади через багато років на чужині, Дмитро Дорошенко помилково назвав Федора Хомича Сторубля Хомою і описав поїздку останнього на Шосте Січове свято у Снятині в липні 1912 р.:

“Хочу ще пригадати тут, що коли літом 1912 або 1913 р. (не можу точно згадати) відбувався в Галичині “Січовий З’їзд” – здається, в Іспасі на грانیці з Буковиною (точніше в Снятині – М.Ч.), - катеринославська “Просвіта”, щоб зробити щось приємне голові мануйлівської філії Хомі Струблеві й подякувати йому за його щирю працю, виасигнувала кошти на його подорож до Галичини на той з’їзд. Поява гостя-селянина з Наддніпрянської України зробила на з’їзді певну сенсацію. Випадок хотів, щоб я зустрівся з Сторублем у дорозі... Їхати треба було через вузлову станцію Жмеринку. Яке ж було моє здивовання, коли в Жмеринці ввійшов до вагону Хома Сторубель у своїм синім каптані й сивій

шапці! Це він їхав до Галичини. Я трохи полаяв його за неконспіративність – кожен в Галичині зверне увагу на його козацьку постать в такому убранні, - але він пояснив, що іншого убрання в його не було. Однак всяка конспірація була ні до чого: про Сторубля писала вся галицька преса і містила його фотографію, де він був знятий поруч з К.Трильовським та іншими керманічами з'їзду як “гість з Запорожжя”. Ми проїхали пару станцій вкупі – на станції Деражня я з Русовим висідав. Я ще надавав Сторублеві кілька практичних порад щодо переїзду кордону і щодо Львова, і ми попрощалися”, - закінчив свою розповідь про Сторубля Дмитро Дорошенко.

Мені пощастило розшукати пропам'ятну книгу Січей “Гей, там на горі “Січ” іде!”, видану на Заході 1965 р. і перевидану в Києві 1993 р. Там на сторінці 50 вміщено фото, про яке писав Дмитро Дорошенко: “Комітет Шостого Січового свята, що відбулося 12 липня 1912 р. у Снятині”. На почесному місці на знімку – наш земляк Федір Сторубель. І в тексті знов таки наголошується, що “найдорожчий нам гість з Запоріжжя”, делегат “Просвіти” з села Мануйлівка Катеринославської губернії Хома Сторубель!” (слідом за спогадами Дмитра Дорошенка Федора Хомича знов названо Хомою. Та це не міняє суті).

До речі, і колега Сторубля по “Просвіті” Т.Митрус у своїй повісті “Напровесні (історія одного просвітнього товариства на селі)” (1912) вивів Федора Хомича під іменем Хома Тисячний. Звичайно, Федір Хомич Сторубель, - з 1907 р. вірогідно член партії есерів – перебував під пильним оком жандармів, котрі стежили навіть за безневинними ялинками, які він улаштував для мануйлівських дітей. Дивом його не ув'язнили під час масових арештів кінця листопада 1915 р. Але очолювану ним філію “Просвіти” в Мануйлівці, як і основну “Просвіту” в Катеринославі, царські власті в лютому 1916-го все ж таки заборонили...

Царський режим доживав останні дні. З початком Лютневої революції 1917 р. Сторубель у вирі відродження національного життя. А оскільки кадрів було мало, то йому доводиться встигати скрізь. Вже у березні 1917-го його обрано до губернського виконавчого комітету – “від робітників і селян, які увійшли до українського об'єднаного комітету”. Тієї ж весни Сторубель входить до складу Центральної Ради, обраної на Всеукраїнському

національному конгресі 8 квітня 1917 р. Він – також у числі делегованих від українських губерній до Всеросійських установчих зборів. 10 травня 1917 р. Сторубель у складі делегації Центральної Ради мав вирушати до Тимчасового уряду, і тільки в останній момент склад делегації, як свідчать архівні документи, був змінений, тому до російської столиці він не поїхав.

Але у нього вистачало роботи в Січеславі. 13 серпня 1917 р. у купецькому клубі (нині вулиця Держинського, 23) відкрився Другий губернський з'їзд Селянської спілки. З'їзд був непростий – треба було переконати консервативну частину селянства у необхідності будувати власну державу, для чого необхідно було на тому етапі підтримати ідею автономії України. Сторубля першого ж дня обрали головою з'їзду. Але знайшлися незадоволені вибором, незначна їх частина демонстративно покинула зал, заявивши, що не хоче брати участі в роботі з'їзду. Після цього, читаємо у звіті газети “Народная жизнь”, голова з'їзду запропонував зібранню піти і закликати їх взяти участь в роботі, що й було зроблено. “Бунтівники” повернулися, включившись в роботу. Наступного дня всі порозумілися і внесли одну надзвичайно позитивну резолюцію про приєднання до Української Центральної Ради. (“Народная жизнь”, Катеринослав, 17 серп. 1917 р.). У коментарі тієї ж газети відзначалося: “Наше катеринославське селянство на своєму другому з'їзді... стало на твердий ґрунт по двом справам: перше – щодо свого погляду на автономію України, а друге – щодо своєї організації”. Після закінчення з'їзду голові Сторублю була винесена велика подяка за його наполегливість у веденні з'їзду.

Коли національній революції в Україні потрібен був захист і стали повсюдно створювати загони “вільного козацтва”, Федір Сторубель стає одним з отаманів козацтва. Звісно, пробачити цього йому радянська влада не могла, через що піддається арешту у 1918 і 1927 рр. Про останні двадцять років його життя нам практично нічого невідомо. Знаємо, що у 1938 році він мешкав у Полтаві по вулиці Сінній, 1. Працював заступником уповноваженого обласного заготторгу по Полтавській області. На момент арешту мав такий склад сім'ї: дружина Попова-Сторубель Варвара Миколаївна, 42-х років і дочка Оленка, 12-ти років.

Федора Хомича Сторубля заарештовано у Полтаві 3 березня 1938 р. А вироком військової колегії Верховного суду СРСР від 24

жовтня 1938 р. його звинувачено у “зраді Батьківщини” і призначено вищу міру покарання – розстріл з конфіскацією особистого майна. Вирок виконано того ж дня в Дніпропетровську.

СТРОМЕНКО Василь Іванович – художник і журналіст. Член катеринославської “Просвіти”, приятель Дмитра Яворницького, працював з ним у Катеринославському музеї ім. Олександра Поля. Збереглося дев’яносто листів В.Строменка до Д.Яворницького, написаних впродовж 1901-1917 рр. Навесні 1908 р. він став перед судом у справі про Селянську спілку на Катеринославщині. “В.Строменка звинувачують, - писала 24 лютого (8 березня) 1908 р. київська газета “Рада”, - що заснував багато комітетів спілки й урядив з’їзди представників від комітетів, збирав гроші й скрізь агітував за спілку”. За цю діяльність в ході революції 1905-1907 рр. В.Строменко дістав кількамісячне ув’язнення.

1910 р. і в наступні роки В.Строменко співробітничав з місцевою ліберальною газетою “Южная заря”, яка, зокрема, містила його репортажі з обласної промислової, сільськогосподарської і кустарної виставки 1910 р. Між іншим, 27 листопада 1913 р. В.Строменко видрукував у тій же газеті ювілейну статтю про Дмитра Яворницького. По п’ятому (українському) списку Василь Строменко обраний представником від українських губерній до Всеросійських установчих зборів. Сталося це в 1917 р. На жаль, бракує відомостей про подальшу долю цієї людини.

ТОМИЛЬЧЕНКО Михайло Минович народився 1 листопада 1881 р. у с.Степанівка Котівської волості Новомосковського повіту на Катеринославщині (нині – Котівська сільрада Магдалинівського району). Виховувався в селянській родині, батьки – Мина Семенович і Соломія Миколаївна, мав сестер Катерину і Параску. Закінчив школу грамотності у рідній Степанівці, а потім переїхав ближче до Катеринослава. Тут працював слюсарем Нижньодніпровських залізничних майстерень. Коли у Мануйлівці 1908 р. заснувалося товариство “Просвіта”, він одразу вступив до її осередку. 1910 р. обирався до складу ревізійної комісії, а у 1913-1914 рр. – до ради мануйлівської “Просвіти”.

У паперах просвітянина Трифона Татарина жандарми 1915 р. виявили рукопис біографії М.Томильченка, датованої 15 червня 1908 р. У ній Михайло, зокрема, писав (подаємо у зворотному перекладі з російської): “Нинішня моя мета така: працюватиму і допомагатиму своєму національному і знедоленому народові в його розвитку для його рідної школи і пробудження його від віковичного сну. І буду боротися за автономію незалежної України”. З точки зору жандармів це було, звісно, криміналом.

Зберігся автограф листа, писаного 12 січня 1910 р. керівниками мануїлівської “Просвіти” Ф.Сторублем і М.Томильченком (напевне, рукою останнього). Вони клопоталися перед начальником жандармського відділення Катерининської залізниці про дозвіл на прочитання лекцій селянам лекторами-педагогами Сергієм Липківським та Борисом Павловським. Кошти від прочитаної лекції мали піти на побудову помешкання для “Просвіти” в Мануїлівці.

З дружиною Євдокією Данилівною (уродженою Журавльовою) Михайло Томильченко жив у селищі Катерининському при станції Ігрень під Катеринославом (нині у складі Дніпропетровська). Томильченко був членом забороненої царською владою Української соціал-демократичної робітничої партії (напевне, з 1914 р.). Заарештований поліцією 28 листопада 1915 р. під час масових арештів серед українського свідомого робітництва. Під час трусу у нього знайдено літературу “тенденційного спрямування” – газету “Слово” за жовтень 1915 р., брошуру М.Грушевського “Освободженіе России и украинский вопрос” (СПБ, 1907), брошуру М.Драгоманова “Шевченко, українофіли і соціалізм” (Львів, 1906). Звинувачено його і в нелегальній партійній діяльності. Рішенням головного начальника Одеського військового округу від 8 лютого 1916 р. М.Томильченка разом з П.Слиньком і Т.Татарином вислано в Іркутську губернію “под гласный надзор полиции на все время состояния Одесского военного округа на военном положении”.

Про поневіряння, які пережили засланці у верхоленському засланні, свідчать складена Трифоном Татариним “Дума про неволю Сибірську” та його два розпачливі листи до Дмитра Яворницького, датовані 1916 р. З заслання їх звільнила Лютнева революція 1917 р. Ісаак Мазепа згадує Михайла Томильченка серед

свідомих і відданих українській справі людей. Активний учасник національної революції в Січеславі, він обирається членом Української Центральної Ради (1917) і на ділі доводить відданість юначим ідеалам: "Буду боротися за автономію незалежної України".

На жаль, відомості про Томильченка також фрагментарні й неповні. Є свідчення про те, що за декілька днів до захоплення Катеринослава петлюрівцями Томильченко разом з Хижняком, Френзелем та іншими українськими робітниками, очолюваними членами УСДРП, під виглядом ремонту закотили на територію вагонних майстерень вагон, вантажений гвинтівками, револьверами і патронами, і цю зброю роздавали членам своєї партії. Бракує відомостей про подальшу долю Михайла Миновича Томильченка. Напевне, він був репресований наприкінці 1930-х рр.

ТУШКАН Павло Федорович (1868-1942). Деякими відомостями про цього діяча зі мною поділилися київський дослідник Юрій П'ядик і онук Павла Федоровича київський письменник Юрій Покальчук. Павло Тушкан народився в Богучарах Воронежської області. Здобув агрономічну освіту і працював за фахом. Є відомості, що він був учасником свята Котляревського 1903 р. у Полтаві, делегатом XIII археологічного з'їзду 1905 р. у Катеринославі. Павло Федорович працював директором Верхньодніпровської нижчої сільськогосподарської школи першого розряду та сільськогосподарської станції. Верхньодніпровська сільськогосподарська школа губернського земства була відкрита 7 листопада 1899 р. на земельній ділянці, частину якої пожертвував землевласник Е.К.Бродський, а частину відведено для потреб школи з казенної чиншової статті. У школі, крім загальноосвітніх і спеціальних предметів, викладалося практичне землеробство з коротким курсом садівництва, городництва та скотарства а також ремесла: теслярське, ковальське і слюсарне.

П.Ф.Тушкан мешкав в Ерастівці. Був добре знайомий з професором Дмитром Яворницьким, з яким вони покумувалися. Збереглося понад три десятки листів його до Яворницького за період від 1906 по 1936 рр. За спогадами його сина письменника Георгія Тушкана (1906-1965), батькові довелося відвідати багато

поміщицьких маєтків, щоб вибрати підхоже місце для сільгоспшколи. Свої враження від зустрічей із землевласниками П.Ф.Тушкан переповідав Д.І.Яворницькому і той описав їх у своїй повісті “Поміж панами” (1911).

Павло Федорович був членом катеринославської “Просвіти”. Виступав на загальних зборах товариства, які відбулися 9 липня 1917 р. у залі третьої жіночої гімназії. “Голова зборів П.Ф.Тушкан дав докладний огляд українського руху з початку революції до наших днів і оголосив обидва універсала Української Центральної Ради, які збори вислухали стоячи”, - писав “Вістник товариства “Просвіта” у Катеринославі”.

Павло Тушкан увійшов до складу Української Центральної Ради, обраної Всеукраїнським національним конгресом 8 квітня 1917 р. До 1917 р. Павло Федорович мешкав в Ерастівці Верхньодніпровського повіту, в 1920-30-х рр. – у Харкові, Полтаві, знов – Харкові. З дружиною Юлією Платонівною (уродженою Бровко) виховали сина Георгія і дочку Оксану. Оксана Павлівна закінчила Дніпропетровський гірничий інститут. Її діти – Юрій і Олег Покальчуки – відомі українські літератори.

Доля Павла, Тушкана, який уник радянських репресій, виявилася трагічною: він був заарештований нацистами в окупованому Харкові і помер у гестапо взимку 1942 р. Ще одна трагічна доля в довгому мартирологу мучеників за Україну...

Микола Чабан

Грудень 1999 р. – січень 2000 р.

Список рекомендованої літератури

Бачинський М. Бачинський Сергій Васильович // Українська журналістика в іменах. Матеріали до енцикл. словника. Ль, 1995.-Вип.2.- С.23-28.

Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник.- К., 1998.

Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914).- Вінніпег: Тризуб, 1949.

Лисиченко Д. Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготорівлі на колишній Катеринославщині // Бібліологічні вісті.- 1930.- № 2,3.

Мазепа І. Україна в огні й бурі революції (1917-1921). – Вид-во “Прометей” (Німеччина), 1950-Г.3.

Тищенко Ю. (Сірий). З моїх зустрічей: Спогади.- К., 1997.

Феденко П. Ісаак Мазепа – борець за волю України.- Лондон: Наше слово, 1954.

Періодичні видання

Вістник товариства “Просвіта”.- Катеринослав, 1917.

Народная жизнь – Народне життя.- Катеринослав, 1917-1918.

Республіканець.- Катеринослав, 1918-1919.

Селянська спілка.- Катеринослав, 1917.

Споживач.- Катеринослав, 1918-1920.

Зміст

Передмова..... 3

Бачинський С.В.....	5
Альтер В.І.....	7
Біднов В.О.....	8
Блонський П.Й.....	9
Вирва І.Д.....	9
Воробйов Г.Ю.....	10
Герасимів Г.К.....	11
Дубовий Ф.Є.....	13
Корж К.О.....	15
Коробчанський П.І.....	16
Кузьменко М.Л.....	17

Лисиченко Д.М.....	18
Лисиченко М.О.....	21
Позаєнко В.Я.....	22
Романченко І.С.....	22
Сагайдачний Г.М.....	25
Стасюк М.М.....	26
Сторубель Ф.Х.....	29
Строменко В.І.....	32
Томильченко М.М.....	32
Тушкан П.Ф.....	34

Список рекомендованої літератури..... 36